

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת חקת, תשס"ו
מספר 659

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

וכי נחש ממית?

שנינו במסכת ראש השנה (ג, ח):

'וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וַגִּבֵּר יִשְׂרָאֵל וְגו' (שמ' יז). וְכִי יָדְיוֹ שֶׁל מֹשֶׁה עוֹשׂוֹת מְלַחְמָה אוֹ שׁוֹבְרוֹת מְלַחְמָה? אֵלָּא לֹאמַר לָךְ, כָּל זְמַן שֶׁהָיָה יִשְׂרָאֵל מְסַתְּפָלִים כְּלָפֵי מַעֲלָה וּמִשְׁעַבְדֵּיךְ אֶת לְבָבְךָ לְאַבְיָהֶם שְׁבַשְׂמִים הָיוּ מִתְגַּבְּרִים. וְאִם לֹא, הָיוּ נוֹפְלִין. פִּיּוּצָא בְּדַבְרֵךְ אֶתְּהָ אֹמֵר, 'עֲשֵׂה לָךְ שִׁרְיָ וְשִׁים אֶתּוֹ עַל גֶּס, וְהָיָה כָּל הַנְּשׁוּךְ וְרָאָה אֶתּוֹ נְחִי' (במ' כא). וְכִי נֶחֱשׂ מִמִּית, אוֹ נֶחֱשׂ מִחַיָּה? אֵלָּא, בְּזַמַּן שֶׁיִּשְׂרָאֵל מְסַתְּפָלִין כְּלָפֵי מַעֲלָה וּמִשְׁעַבְדֵּיךְ אֶת לְבָבְךָ לְאַבְיָהֶם שְׁבַשְׂמִים, הָיוּ מִתְרַפְּאִים, וְאִם לֹא, הָיוּ גְמוּקִים.

בדרשה זו משולבות ארבע שאלות רטוריות, ועל כולן ניתנת תשובה אחת. שתי שאלות עוסקות בכוחן של ידי משה להשפיע על מלחמת עמלק. שם נאמר "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וַגִּבֵּר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וַגִּבֵּר עַמְלֶק" (שמות יז:יא). שתי השאלות הבאות עוסקות בכוחם של הנחשים להמית ולהחיות, ככתוב בפרשתנו: "וַיִּשְׁלַח ה' בְּעַם אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים וַיִּנְשְׁכוּ אֶת הָעָם וַיָּמָת עִם רַב מִיִּשְׂרָאֵל... וְהָיָה אִם נִשְׁךְ הַנְּחָשׂ אֶת אִישׁ וְהֵבִיט אֶל נֶחֱשׂ הַנְּחָשֶׁת נְחִי" (כא:ו-ח). יש לשים לב כי כאן "נחש ממית" מכוון לנחשים השרפים, ואילו "נחש מחיה" מכוון לנחש הנחושת. המשנה עצמה, בביטוי "כיוצא בדבר", משווה בין השאלות אודות ידיו של משה לבין השאלות אודות הנחשים.

והנה, מבין ארבע השאלות, שלוש מובנות לנו גם היום. אכן, קשה להבין כיצד ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, וכן כיצד מחיה נחש הנחושת את הרואה אותו; אך שאלה אחת נשארת תמוהה, שהרי נחש אכן נתפס כממית, וכיצד מסיקה המשנה שהמוות נגרם מכך שישראל לא שעבדו לבם לאביהם שבשמים?

נראה שפתרון התמיהה נעוץ בתורתם של חז"ל אודות טבעה של נשיכת הנחש. נשיכה זו, שסימניה הגופניים הניכרים לעין קטנים וזניחים, עלולה להמית את הנשוק, והקשר בינה לבין המוות לא היה מובן לחכמים יותר מן הקשר שבין ידיו של משה לבין המלחמה. חז"ל, בדומה לעמים שסביבם, הסבירו את נשיכת הנחש כפעולה על-טבעית.

כבר במקרא מצאנו את הרעיון שנשיכת הנחש היא סוג של מגיה, המופעלת ע"י הנחש בלשונו או בלחשו. כך יש לבאר את הפסוקים "שָׁנְנוּ לְשׁוֹנָם כְּמוֹ נְחָשׁ" (תה' קמ:ד), "תַּהַרְגֵהוּ לְשׁוֹן אֶפְעָה" (איוב כ:טז), "אִם יִשְׁךְ הַנְּחָשׂ כְּלוֹא לְחַשׁ" (קהלת י:יא). גם הכינוי "מנחש" (דב' יח:י), הקשור לסוג של כישוף והקרוב לשונית ל"נחש", רומז לקשר בין הנחש לכישוף.

גם חז"ל תמהו על כוחו של הנחש, ושאלו (ירו' פאה פ"א ה"א): "מפני מה את נושך אבר אחד וכל האיברים מרגישים?" ניתן לחלק את תשובותיהם לשתי עמדות: מצד אחד, ניתן למצוא גם בדברי חז"ל את הגישה שנשיכת הנחש היא מעשה כשפים. כך עולה מדברי הירושלמי (ברכות פ"ה ה"א): "מה עיסקיה דהדין חברבריא? כד הוות נכית לבר נשא אין בר נשא קדים למיא - חברברא מיית, ואין חברברא קדים למיא - בר נשא מיית" [מה עניינו של הנחש "חברבר"? - כאשר הוא מכיש אדם, אם האדם מגיע ראשון למים - החברבר מת, ואם החברבר מגיע ראשון למים - האדם מת]. לפי אמונה זו, המים מבטלים את הכישוף שבנשיכת הנחש, כשם שהם מבטלים כשפים אחרים (השוו בבלי סנהדרין סז ע"ב).

מצד שני, הנחש מוצג במדרשים רבים גם כמלאך ממית, הנשלח מהקב"ה כעונש על חטא, ובפרט על חטאי הלשון. את הפסוק "אם ישוך הנחש בלוא לחש" דורש הירושלמי (פאה שם): "אילולי איתמאר לי מן השמים נכית לא הוינא נכית" [אלמלא נאמר לי מן השמים "נשוך!" לא הייתי נושך]. את כוחו העל-טבעי של הנחש משווים שם לכוחו של בעל לשון הרע: "לבעל הלשון, שהוא אומר כאן - והורגו ברומי; אומר ברומי - והורג בסוריא".

מחלוקת זו אודות מקור כוחו של הנחש, עומדת ביסוד הסיפור בגמרא (בבלי, ברכות לג ע"א) על רבי חנינא בן דוסא, שהרג נחש (המכונה "ערוד"):

נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא.

ר' חנינא מנסה לשכנע את תלמידי בית המדרש כי אין הנחש ממית אדם אלא אם כן הוא חוטא, וכך מותו של הנחש אינו אלא תוצאה "טבעית" של העובדה שלרבי חנינא אין חטאים. אך התלמידים אינם מסכימים עם דבריו, ומעדיפים לפרש את הריגת הנחש כאות לכוחו המגי של ר' חנינא, הדומה לכוחו המגי של הנחש עצמו.

בפרשתנו, מכל מקום, מופיעים הנחשים בבירור כשליחי המקום (במ' כא: ה-ו):

וַיְדַבֵּר הָעַם בְּאַלְקִים וּבְמִשֶׁה לְמַה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לָמוֹת בְּמִדְבָּר כִּי אֵין לָחֶם וְאֵין מַיִם וְנִפְשָׁנוּ קָצָה בְּלָחֶם הַקָּלָקֶל. וַיִּשְׁלַח ה' בְּעַם אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים וַיִּנְשְׁכוּ אֶת הָעַם וַיָּמָת עִם רַב מִיִּשְׂרָאֵל.

כאן ברור כי הנחשים השרפים אינם אלא מלאכי חבלה (וראו יש' ו:ב), ואינם ממיתים אלא על חטאי הדיבור הרע של העם. במקרה זה מובנת היטב ההכרעה של המדרש שבמשנה כדברי ר' חנינא בן דוסא, כי אין הנחש ממית אלא החטא ממית.

ד"ר רונן אחיטוב
מכללת כנרת ומכללת הגליל המערבי